

ԱՐՄԱՆ ԱՆԴՐԻԿՅԱՆ

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐ ԹԵՄԵՐԸ XIX Դ..

ՊԱՐՄԿԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ ՆԱՍՐԵԴԴԻՆ ԵՎ
ՄՈԶԱՖՏԱՐԵԴԴԻՆ ՇԱՀԵՐԻ ՕՐՈՔ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v4i71.212*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պարսկահայությունը և նրա հոգևոր իշխանությունը հարաբերական հանգիստ ստացան Ֆաթի Ալի Շահ Ղաջարի գահակալության տարիներին: Քաջ գիտակցելով, որ Իրանում և հատկապես Նոր Ջուղայում, բնակվող հայկական տարրը հսկայական օգուտներ է բերում իր պետությանը, Ֆաթի Ալի շահը կտրուկ քայլեր ձեռնարկեց հայերին և հայկական կրոնական կառույցները իր պաշտպանության տակ առնելու ուղղությամբ: Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքումից հետո Ատրպատականի և մասամբ նաև Նոր Ջուղայի հայության զանգվածային արտագաղթը Իրանից դեպի Ռուսական կայսրություն, ևս ստիպեցին Ֆաթի Ալի շահին իր բարձր հովանավորության տակ առնելով հայերին ու հայոց եկեղեցին, կանխել հայկական տարրի հետագա արտահոսքը երկրից:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. պարսկահայություն, հոգևոր թեմ, շահ, գաղթօջախ, կրոնական կառույցներ, հայ առաքելական եկեղեցի, թեմի առաջնորդ, իրավաքաղաքական և տնտեսական միջոցառումներ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1820-ական թթ. պարսկահայերի նկատմամբ հալածանքները զսպելու նպատակով զգալի աշխատանքներ են իրականացրել Ֆաթի Ալի շահը և երկրի բարձրաստիճան շիա հոգևորականությունը: XIXդ. երկրորդ կեսին, ինչպես և նախորդ դարերում Հայ Առաքելական եկեղեցու իրանահայ թեմերն իրենց ինքնավարության շնորհիվ պարսկահայ գաղթօջախների բնակչության իրավական դրության երեշխավորներն էին և պարսկական պետություն-հայ

համայնք իրավաքաղաքական հարաբերությունները կարգավորող միակ լիազոր մարմինները:

Ատրպատականի թեմի առաջնորդ Գեորգ եպիսկոպոս Վեհապետյանը 1855թ. Նասրեդին շահին մի բողոքագիր է ներկայացրել իր հոգևոր հոտի ծանր դրության մասին: Գեորգ Սրբազանը խնդրել էր շահին իրավաքաղաքական ու տնտեսական բնույթի մի շարք միջոցներ կիրառել, որոնք նրա կարծիքով կբարելավեին Թավրիզի և հարակից գավառների հայ բնակչության վիճակը: Գեորգ եպիսկոպոսի ջանքերով ձեռք բերված իրավունքները դրական դեր խաղացին Ատրպատականի հայերի կյանքում:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ուսումնասիրությունը կատարվել է պատմական սկզբնաղբյուրների, գիտական գրականության պատմաքննական տվյալների և փաստերի հաշվառումով: Կիրառվել է պատմահամեմատական-համադրական մեթոդը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Տարազան ցեղերի ցեղապետերի, տեղական կառավարիչների, մոլեռանդ ամբոխի և ընդհանրապես անսանձ տարրերի հայերի նկատմամբ հալածանքներն ու ինքնիրավչությունը զապելու նպատակով Ֆաթի Ալի շահը 1825թ. ժամանեց Սպահան և մունետիկների միջոցով քաղաքի բնակչության շրջանում հրապարակեց ֆիրման, որում ասվում էր, որ «եթե որևէ մեկը համարձակվի նեղել ու հալածել իմ հպատակ հայերին, կենթարկվի պատիժների» (**Բայբուրդյան Վ., 2007**): Հայերին և հայոց եկեղեցին Ֆաթի Ալիի կողմից սիրաշահելու հաջորդ քայլը 1832թ. հրապարակված շահական ֆերմանն էր, համաձայն որի Նոր Ջուղայի Ս.Ամենափրկիչ վանքը ամեն տարի պետական գանձարանից պետք է ստանար 262 թուման պարգև, որը աննախադեպ երևույթ էր Իրանի նման կրոնապետության պարագայում: Հարցն այն է, որ նորջուղայեցիների հանդեպ հովանավորչական վերաբերմունք ունեցող պետական կառույցներից բացի, Հայ առաքելական եկեղեցու նկատմամբ բավական լոյալ դիրքորոշում էր որդեգրել նաև երկրի բարձրաստիճան շիա հոգևորականությունը, որը երբեք չէր խրախուսում տեղական մանր-մունր մոլեռանդ և տգետ տարրերի հայաստյացությունն ու նրանց

կողմից իրականացվող հալածանքները:

XIXդ. երկրորդ կեսին, ինչպես և նախորդ դարերում Հայ Առաքելական եկեղեցու իրանահայ թեմերն իրենց ինքնավարության շնորհիվ հանդիսանում էին պարսկահայ գաղթօջախների բնակչության իրավական դրության երեշխավորները և պարսկական պետություն-հայ համայնք իրավաքաղաքական հարաբերությունները կարգավորող միակ լիազոր մարմինները: Այս գործընթացում կարևոր դեր էր հատկացված թեմակալ առաջնորդներին, որոնք հոգևոր պետեր լինելուց բացի, պարսկական իշխանությունների կողմից ճանաչվում էին հայ համայնքների կառավարիչներ: Պատահական չէր, որ թեմակալ առաջնորդի անձից և նրա գործունեությունից էր կախված այս կամ այն թեմի իշխանության տակ գտնվող հայության բարօրության խնդիրը: Այս առթիվ ավելորդ չենք համարում մեջբերել Նոր Զուղայի պատմությանը քաջագիտակ Հարություն Տեր-Յովհանյանցի դիպուկ ձևակերպումը. «Երջանկութիւն և ապերջանկութիւն ժողովրդեանն Հայոց Պարսկաստանի կախի գառաջնորդէն, զի եթէ իցէ առաջնորդն ժողովրդասէր և արիաջան պաշտպանօղ իրաւանց ժողովրդեան, առանց թոյլ տալոյ զրկանաց և անիրաւութեանն, տիրելոյ նոցա՝ անդորրանայ ժողովուրդն, որպէս անդորրացեալ կայ յայսմ ժամանակի շնրոհիւ հզօր պաշտպանութեանցն ներկա Սրբազան առաջնորդի /նկատի ունի Տեր Թադէոս եպս. Բեկնազարյանին-Ա.Ա./» (**Տեր Յովհանէանց Յ., 1880**): Հարկ է նշել, որ Իրանահայ թեմերը 1441թ.-ից ի վեր միշտ եղել են Էջմիածնի հոգևոր-իրավական ենթակայության տակ, որը բխում էր դարավոր սովորութային իրավունքից և հնագույն եկեղեցական կանոններից (**Մարտիրոսյան Հ., 2007**): Պարսկական իշխանությունները թե՛ Սեֆյան, և թե՛ Ղաջարական հարստությունների օրոք Հայոց եկեղեցուն ու նրա թեմերին բավական լայն ինքնավարություն էին շնորհել, որոնք արձանագրվել էին շահական ֆերմաններում: Մինևույն ժամանակ գոնե մինչև XXդ. սկիզբը պաշտոնական որևէ փաստաթղթով չէր սահմանվել պարսկահայության ու հոգևոր թեմերի իրավաքաղաքական կարգավիճակը:

Մեզ հետաքրքրող ժամանակահատվածում պարսից պետության սահմաններում գործում էին Հայ Առաքելական եկեղեցու Ատրպատականի

(Թավրիզի) և Նոր Ջուղայի կամ Իրանահնդկական թեմերը՝ Թավրիզ և Նոր Ջուղա կենտրոններով: Ատրպատականի թեմը՝ Սբ Թադեի վանք կենտրոնով, Հայոց եկեղեցու հնագույն կրոնավարչական կառույցներից էր և ժամանակին նրա դերն այնքան մեծ էր, որ յուրաքանչյուր Հայոց նոր կաթողիկոսի ընտրության դեպքում անհրաժեշտ էր թեմակալ առաջնորդի հավանությունը: Մինչև 1833թ. Թադեի վանքը մնաց որպես թեմական կենտրոն, սակայն պարսկահայերի՝ Արևելյան Հայաստան գաղթից հետո վանքի դերն ու նշանակությունը խամրեց, իսկ թեմական կենտրոնը փոխադրվեց Թավրիզ: Բանն այն էր, որ Թադեի վանքի վիճակի ենթակայության տակ գտնվող Պարսկաստանի հյուսիս-արևմտյան գավառների՝ Խոյի ու Սալմաստի հայության գերակշիռ մասը հեռացավ: Պարսկական իշխանությունների բոլոր ջանքերը Սիմեոն Բզնունի արքեպիսկոպոսի միջոցով ստեղծել այստեղ «Նոր Էջմիածին» ապարդյուն անցան (**Մարտիրոսյան Հ., 2007**), և վանքը վերջնականապես կորցրեց իր դերը որպես թեմական կենտրոն: Թավրիզի կամ Ատրպատականի թեմը մինչև XIXդ. կեսերը բավական թշվառ գոյություն էր պահպանում և Էջմիածնից ուղարկված առաջնորդները կամ կարճ շրջան էին կառավարում հոգևոր հոտը կամ էլ հանդիպելով դժվարությունների՝ շուտափույթ հեռանում էին՝ հաջորդ առաջնորդներին թողնելով անխնամ եկեղեցիներ և հազարավոր թումանների հասնող պարտքեր: Սրանց մեջ քիչ թե շատ օգտավետ գործունեություն ծավալեցին Հովհաննես Կառ.Ղրիմեցին և Սաթունյան Սրբազանը: Դրությունը կտրուկ փոխվեց թեմում Գեորգ Եպիսկոպոսի առաջնորդության տարիներին: Հետագա տարիներին, շնորհիվ Նասրեդին և Մոզզաֆարեդին շահերի հայանպաստ քաղաքականության, Թավրիզի հայ բնակչությունը և հոգևոր թեմը ստացան բազում արտոնություններ, որոնց տրամաբանական ավարտը հանդիսացավ 1901թ. ընդունված Ատրպատականի թեմական կանոնադրությունը և թեմական առաջնորդի ընտրության կարգը, որն ամրագրվեց «Ատրպատականի թեմական առաջնորդի ընտրության համար կայանալիք ընտրողական ընդհանուր ժողովի ներքին կանոնադրությունը» վերնագրով փաստաթղթում (**Մարտիրոսյան Հ., 1969**):

Նոր Ջուղայի կամ Իրանահնդկական թեմը ձևավորվել է XVIIդ. սկզբներին

Շահ Աբբաս 1-ի կողմից Սպահան տեղափոխված հայ բնակչության հոգևոր իշխանությունն ապահովելու նպատակով: Արդեն հաջորդ դարում, երբ Սեֆյան հարստության կործանումից և աֆշարների ու զենդերի միջև արյունալի գահակալական կռիվների արդյունքում բազմաթիվ նորջուղայեցիներ հեռացան երկրից՝ հաստատվելով աշխարհի տարբեր կողմերում, թեմի հոգևոր իշխանության աշխարհագրությունը փոխվեց: Եվ քանի որ հեռացածներից շատերը հաստատվել էին Հնդկաստանում՝ չկտրելով կապերը «փոքր հայրենիքի» հետ, թեմը հին անվան կողքին ստացավ նաև նոր անվանում՝ Իրանահնդկական: Ինչպես և Ատրպատականի թեմի պարագայում, այնպես էլ Իրանահնդկականի դեպքում, մինչև XIX դ. կեսերը վիճակը անմխիթար էր: Հնդկահայ գաղութի թուլացումը բացասական ազդեցություն ունեցավ Նոր Ջուղայի հոգևոր թեմի համար, քանզի հնդկահայ մեծահարուստները մեծ գումարներ էին նվիրաբերում քաղաքի և շրջակա հայերով բնակեցված գավառների կրոնական և կրթական հիմնարկները պահելու համար: Այս ամենին գումարվում էին նաև իրանական քոչվոր ցեղերի ասպատակություններն ու տեղական կառավարիչների անսանձ թալանը: Նորջուղայեցիների հարստությունը և բարեկեցիկությունը շարժում էր տեղական ապադասակարգային տարրերի նախանձը և հրահրվելով տեղի մոլեռանդ մահմեդական տարրերի կողմից՝ կազմակերպում էին հայկական թաղամասերի թալան և ջարդեր: Ճիշտ է, իր ժամանակին Ֆաթի Ալի շահը մի քանի անգամ զսպեց քոչվոր լոռերի ու բախտիարների ավազակախմբերին, բայց ջուղայեցիների իրավական անպաշտպան կարգավիճակը նոր ասպատակությունների և զանազան խժոժությունների լայն հնարավորություն էր տալիս: Ղաջարական առաջին տիրակալները և նրանց նշանակած պաշտոնյաները հրաժարվեցին հաշվի նստել այն արտոնությունների հետ, որոնք ստացել էին նորջուղայեցիները Շահ Աբբաս 1-ից և նրա հետնորդներից: Նոր Ջուղայի և շրջակայքի 30-ից ավելի եկեղեցիներից որպես գործող մնացել էին մի քանիսը: Այս դժվարին պայմաններում թեմակալ առաջնորդներից շատերը ներփակվել էին սեփական հոգևոր հոտի շրջանակներում և երկչոտ փորձեր էին կատարում՝ փոքր-ինչ բարելավելու գաղութահայության դրությունը (Անդրիկյան Ա., 2020): Ինչպես նշեցինք վերը,

պարսկահայության վիճակը կտրուկ փոխվեց Նասրեդին շահի օրոք, որի՝ հայերի հանդեպ բարեխնամությունը հմտորեն օգտագործեց Թադեոս եպս. Բեկնազարյանը, ում ազգանվեր և եկեղեցանպաստ գործունեության մասին կան հիշատակություններ: Ինչ վերաբերվում է թեմական կանոնադրությանը, ապա այն ընդունվեց Պարսկաստանում ծավալված հեղափոխական շարժումների ազդեցության տակ 1909թ. և կոչվում էր «Կանոնադրություն Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի հայոց ազգային սահմանադրության» (**Մարտիրոսյան Հ., 2007**):

Ինչպես Պարսկաստանի ազգային և կրոնական մյուս փոքրամասնությունները, այնպես և հայերը, չնայած որոշ բացառությունների, երկրում գործող շարիաթական օրենքների համաձայն իրավական բազմաթիվ սահմանափակումների էին ենթարկվում: Հայերին չէր թույլատրվում կրել պարսկական զգեստ, անձրևի ժամանակ դուրս գալ տանից, մի քանի անգամ շուկայում ձեռք տալ մթերքին, ձի հեծնել, մզկիթներից բարձր եկեղեցիներ կառուցել և զանգեր հնչեցնել, չէին կարող մեկ հավատից անցնել մյուսին, բացի մահմեդականությունից, իրավունք չունեին զենք կրել, վարել պետական պաշտոններ և իշխել մահմեդականներին (**Բայբորդյան Վ., 2005**): Դրությունը փոխվեց և բազմաթիվ սահմանափակումներ մեղմացվեցին Նասրեդին և նրա հաջորդ Մոզզաֆար շահերի օրոք: Նասրեդին շահի՝ հայերի նկատմամբ տաժած հարգանքից հմտորեն օգտվեցին Ատրպատականի և Նոր Ջուղայի հոգևոր առաջնորդները, որոնց շնորհիվ լուրջ իրավաբաղադրական ձեռքբերումներ ունեցան պարսկահայերը:

Ատրպատականի թեմակալ առաջնորդների պայքարը իրենց հոգևոր իշխանության տակ գտնվող հայության իրավա-քաղաքական և կրոնական ազատությունների համար (Գեորգ եպիսկոպոս Վեհապետյան և այլք)

Ատրպատականի թեմի առաջնորդ Գեորգ եպիսկոպոս Վեհապետյանը 1855թ. Նասրեդին շահին մի բողոքագիր է ներկայացրել իր հոգևոր հոտի ծանր դրության մասին: Գեորգ Սրբազանը խնդրել էր շահին իրավաբաղադրական ու տնտեսական բնույթի մի շարք միջոցներ կիրառել, որոնք նրա կարծիքով կբարելավեին Թավրիզի և հարակից գավառների հայ բնակչության վիճակը:

Շահին առաջարկված միջոցառումներին վերաբերվող արխիվային փաստաթուղթը պահվում է ՀՀ Ազգային արխիվում և առաջին անգամ շրջանառության մեջ է դրել պրոֆեսոր Ա.Գ.Աբրահամյանը (**Աբրահամյան Ա., 1967**): 14 կետից բաղկացած բողոքագրում ներկայացված են հետևյալ խնդիրները. 1. Իրավունք չտալ հավատափոխ հային պահանջել իր հարազատների գույքը, որը բխում էր այսպես կոչված «Իմամ Ջաֆարի» օրենքի դրույթներից (**Բայբուրդյան Վ., 2005**) և լայնորեն կիրառվում էր Պարսկաստանում, 2. Արգելել հայերի բռնի հավատափոխությունը, 3. Թույլ չտալ ամերիկյան բողոքական միսիոներներին քարոզչությամբ զբաղվել Պարսկաստանում, 4. Արգելել կալվածատերերին՝ հայ գյուղացիներից պահանջելու խոտ և ցախ, 5. Սահմանվածից ավելի մաքս չպահանջել Ռուսաստան մշակության գնացող պարսկահայերից, 6. Արգելել աղջիկ փախցնել և պատժել փախցնողներին, 7. Սանձել Ղարաղաղի խաների և բեկերի անիրավությունները, 8. Օգնել Թավրիզի հայկական Ներսիսյան դպրոցին 250 թուման նպաստով, 9. Պարսկական գյուղերում ցրված հայերին հավաքել մի տեղ, 10. Սիրով վարվել հպատակ հայերի հետ, 11. Թեհրանի և Թավրիզի հայերին ազատել հարկերից, 12. Արգելել անզավակ հայ մարդկանց գույքի գրավումը, 13. Թույլ տալ հայ եկեղեցիներում զանգեր հնչեցնել, 14. Օրինականացնել հայկական եկեղեցիների կալվածքների սեփականության իրավունքը (**Աբրահամյան Ա., 1967**): Իր ժամանակի համար թեմակալ առաջնորդի վերոհիշյալ առաջարկությունները բավական համարձակ էին, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ բողոքագրի առաքումից ոչ շատ առաջ Թավրիզում մոլեռանդ մահմեդականները երկու անգամ 1848 և 1850 թվականներին խժոժություններ էին կազմակերպել հայերի դեմ և ջարդեր կազմակերպելու փորձեր էին արել, որոնց արդյունքում նույնիսկ հայերի բռնի մահմեդականացման դեպքեր էին գրանցվել: Թավրիզի փողոցային խուժանը և լյուսպենացված հասարակության մաս կազմող լրթիները, օգտվելով տեղական իշխանությունների բացահայտ թողտվությունից և հայերի իրավական խոցելի, պետականորեն չկարգավորված կարգավիճակից, փորձեցին տիրանալ հայերի գույքին և միայն կենտրոնական իշխանությունների պատժիչ գործողությունների արդյունքում հաջողվեց հանդարտեցնել իրավիճակը քաղաքում (**Բայբուրդյան Վ.,**

2005): Գեորգ Սրբազանը լավ էր հասկանում, որ նման դեպքերը կրկնվելու միտում ունեն և շահական հրամանագիրը ստանալով կկարողանա իր հոգևոր հոտը պաշտպանել հետագա ոտնձգություններից: Նասրեդին շահը բավարարեց Գեորգ եպիսկոպոսի բողոքագրի 13 կետերը՝ մերժելով հայոց եկեղեցիներում զանգահարության պահանջը: Շահը և նրա շրջապատը լավ էին հասկանում, որ նույնիսկ պարզ զանգահարության հանգամանքը կարող էր նորից գրգռել մոլեռանդ ամբոխին և պատրվակ հանդիսանար նոր խժոժությունների համար Թավրիզում և Թեհրանում: Շուտով հրապարակվեց շահական ֆերման (հրովարտակ), որը Պարսկաստանում բարձրագույն իրավական ակտի ուժ ուներ և որում ամրագրված էին Ատրպատականի հոգևոր թեմի հովանու տակ գտնվող հայերի իրավունքները: Գեորգ եպիսկոպոսի ջանքերով ձեռք բերված իրավունքները դրական դեր խաղացին Ատրպատականի հայերի կյանքում, ինչը արձանագրում են ժամանակակիցները¹ և իրանահայ գաղութի ուսումնասիրությամբ զբաղվող հետազոտողները: Նասրեդին շահը գահ բարձրանալուց հետո ձեռնարկել էր Պարսկաստանում տնտեսական բարեփոխումների լայնածավալ գործընթաց, որը կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ էր պարսկահայ համայնքների գործուն մասնակցությունը երկրի հետմնաց ու քայքայված տնտեսության վերականգնման ուղղությամբ: Շահը և իր շրջապատը քաջ գիտակցում էին, որ պարսկահայ համայնքներին տնտեսական, իրավական և կրոնական բնույթի որոշ արտոնությունների տրամադրումը դրական խթան կհանդիսանան պարսկական պետության հպատակ ձեռներեց հայերի տնտեսական ներուժի բազմապատկման համար ի շահ պարսկական պետության (Անդրիկյան Ա., 2020)²:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Նազարեթ Գորոյանցը այսպես է բնութագրում Գեորգ եպս. Վեհապետյանին. «Փառահեղ դեմքով, քաղաքավար ձևերով, ծանրաբարո մեկն էր: Գիտեր ըստ պատշաճի վարվիլ օտարներու հետ և իր արժանապատվությունը հարգել տալ: 1855-ին Թեհրան գնաց և կառավարության կողմանե շատ պատվով ընդունվեցավ և հաջողեցավ հրովարտակներ և արտոնագրեր ձեռք բերել», տե՛ս Ն.Յ. Գորոեանց, Պարսկաստանի հայերը, Թեհրան, 1968, էջ 356:

² Հողվածը լույս է տեսնում «Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները» պետական նպատակային ծրագրի շրջանակում:

1. **Անդրիկյան Ա. (2020)**, Հայ Առաքելական եկեղեցու հոգևոր թեմերը և պարսկահայության իրավա-քաղաքական վիճակը XIXդ. երկրորդ կեսին, «Բանբեր» Վ.Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի, «Լինգվա» հրատ., № 1 (54), Երևան, էջ 247:
2. **Բայբուրդյան Վ. (2007)**, Նոր Ջուղա, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ հրատ.:
3. **Մարտիրոսյան Հ. (1969)**, Ժամանակակից իրանահայ գաղութի ինքնավարության մարմինները և իրավական դրությունը, Պատմա-քանասիրական հանդես, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, № 1 (171), Երևան, էջ 172:
4. **Մարտիրոսյան Հ. (2007)**, Իրանահայ գաղութի պատմություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
5. **Տեր Յովհաննես Զ. (1881)**, Պատմութիւն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան, հ. II, Նոր Ջուղա, 1880, Ամենափրկչեան Ս. Վանաց տպարան:

REFERENCES

1. **Andrikyan A. (2020)**, Hay Ar'aqelakan ekeghecow hog&or t'emery' & parskahayowt'yan irava-qaghaqakan vitwaky' XIXd. erkrord kesin /The Spiritual Dioceses of the Armenian Apostolic Church and the Legal-Political Situation of the Armenians in Persia in the Second Half of the 19th Century/, “Banber” V. Brusov State University, “Lingva” Publishing House, No. 1 (54), Yerevan, p. 247.
2. **Bayburdyan V. (2007)**, Nor Jowgha /Nor Jugha/, Yerevan, Publishing House of the RA NAS PI.
3. **Martirosyan H. (1969)**, Jhamanakacic iranahay gaghows't'i inqnavarows't'yan marminnery' & iravakan drows't'yowny' /The Bodies of Autonomy and the Legal Situation of the Modern Iranian-Armenian Colony/, Historical-Philosophy Journal, Publishing House of the RA NAS, No. 1 (171), Yerevan, p. 172.
4. **Martirosyan H. (2007)**, Iranahay gaghows't'i patmows't'yown /History of the Iranian-Armenian Colony/, Yerevan, “Zangak” Publishing House.

5. **Ter Hovhaneants Y. (1881)**, Patmowt'iwn Nor Jowghayow vor yAspahan /History of New Jugha in Aspahan/, vol. II, New Jugha, 1880, Amenaprkhian S. Vanats Printing House.

Arman Andrikyan

Iranian-Armenian ecclesiastical dioceses and the improvement of the condition of Persian Armenians in the 19th century during the reigns of Nasreddin Shah and Mozaffar Ad-Din Shah

Conclusion

Key words and expressions: Persian Armenians, ecclesiastical diocese, shah, diaspora community, religious institutions, Armenian Apostolic Church, diocesan primate, legal-political and economic measures.

The Persian Armenian community and its ecclesiastical authorities experienced a period of relative stability during the reign of Fath Ali Shah Qajar. Fully aware of the significant benefits that the Armenian population—especially that of New Julfa—brought to the Iranian state, Fath-Ali Shah undertook decisive measures to place Armenians and Armenian religious institutions under royal protection.

Following the signing of the Treaty of Turkmenchay, the mass emigration of Armenians from Atropatene and, partially, from New Julfa to the Russian Empire further compelled the Shah to extend his high patronage over the Armenian population and the Armenian Church, with the aim of preventing the continued outflow of Armenians from the country.

Арман Андрикян

Ирано-армянские духовные темы и улучшение положения персидских армян в XIX веке в период правления Насреддина и Мозаффареддина шахов

Заключение

Ключевые слова и выражения: персидские армяне, духовная тема, шах, диаспоральный очаг, религиозные структуры, Армянская апостольская церковь, предводитель темы, правовые, политические и экономические меры.

Персидско-армянская община и ее духовная власть получили относительную стабильность в годы правления Фат-Али шах Каджар. Осознавая значительную пользу, которую армянское население, особенно проживавшее в Новая Джульфа, приносило иранскому государству, Фат-Али шах предпринял решительные шаги по взятию армян и армянских религиозных институтов под государственное покровительство.

После подписания Туркманчайский договор массовая эмиграция армян из Атропатены и частично из Новой Джульфы в Российскую империю вынудила шаха, взяв под свое высшее покровительство армян и Армянскую церковь, принять меры по предотвращению дальнейшего оттока армянского населения из страны.

Արման Անդրիկյան - ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի գիտաշխատող պատմական գիտությունների թեկնածու, armanandrikian@gmail.com

Арман Андрикян - Кандидат исторических наук, Научный сотрудник отдела исследований диаспоры, Институт археологии и этнографии НАН РА,
E-mail: armanandrikian@gmail.com

Arman Andrikyan - PhD in History, Research Fellow, Department of Diaspora Studies Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA,
Email: armanandrikian@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 06.12.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 17.12.2025թ.

Հրատարակման է ներկայացվել 14.01.2026թ.